

O STRUKTURI FRAZEOLOGIZMA

Antica Menac

Struktura frazeologizama u pravilu je veoma čvrsta. Oni se reproduciraju u unaprijed određenom, gotovom obliku, tj. ne formiraju se svaki put iznova spontanim slaganjem pojedinih riječi kao što se formiraju slobodne veze riječi.

Zbog takve čvrstine strukture frazeologizama njihovi se dijelovi obično i ne osjećaju kao riječi sa samostalnim značenjem, te značenje cijelog frazeologizma ne proistječe iz značenja pojedinih dijelova, nije jednako zbroju njihovih značenja. Tako se iz sastavnih dijelova frazeologizma *oprati uši* ne može shvatiti njegovo značenje 'izgrditi', kao što ni sastav frazeologizama *izvući deblji kraj, nemati dlake na jeziku, dati rog za svijecu, gdje je bog nekako laku noć* itd. ne daje naslutiti značenja 'biti kažnjen (pobijeden)', 'otvoreno govoriti', 'prevariti', 'vrlo daleko' itd.

Često je sastav frazeologizma čvrst do te mjere da se u njemu pojedini dio ne može zamijeniti drugom riječju, čak ni sinonimom ili riječju bliskom po sferi upotrebe. Tako, na primjer, mjesto *ostaviti na cjedilu* ne možemo reći »ostaviti na cjediljci«, mjesto *pasti na lijepak* ne možemo reći »pasti na ljepilo«; govorimo *zbogom diko*, a ne »zbogom dragi (draga)«, *put pod noge*, a ne »cesta (staza) pod noge«, *borba prsa o prsa*, a ne »borba grudi o grudi«, *vaditi kestene iz vatre*, a ne »vaditi kestene iz ognja«, *crvena nit*, a ne »crveni konac«, *pet minuta prije dvanaest*, a ne »jedna minuta (pet, sekundi itd.) prije dvanaest« itd.

Obično je i poredak dijelova u frazeologizmu stabilan pa se kaže *slika i prilika*, a ne »prilika i slika«, *riječju i djelom*, a ne »djelom i riječju«, *trice i kućine*, a ne »kućine i trice«, *dići kuku i motiku*, a ne »dići motiku i kuku«, *Jovo nanovo*, a ne »nanovo Jovo«, *na vrbi svirala*, a ne »svirala na vrbi«.

Opća čvrstina strukture ipak ne znači da su u svim frazeologizmima svi dijelovi nezamjenljivi. Kod nekih se jedan dio može zamijeniti sinonimom, na primjer: *čovjek od riječi (besjede)*, *časna (poštena) riječ*, *bojati se (plašiti se) svoje sjene*, *dopasti tuđih ruku (šaka)*, *nositi zastavu (barjak)*, *vrag (đavo) bi ga znao*. Riječ kojom se zamjenjuje dio frazeologizma katkad nije njegov pravi sinonim, ali mu je semantički bliska, na primjer: *oprati uši (glavu)*, *vrag ne spava (ne miruje)*, *dobiti po njušci (zubima)*, *život mu visi o dlaci (niti)*, *vratiti (platiti) milo za drago*, *našla vreća (krpa) zakrpu*, *kao da se bunike (ludih gljiva) najeo*.

Katkad kao zamjenu za jedan dio nalazimo riječ koja mu nije nimalo bliska po značenju, na primjer: *gdje je bog (vrag) rekao laku noć*, *praviti se Tošo (Englez)*, *gledati kao tele u nova (šarena) vrata*, *kud svi Turci, tud i mali (šepavi, ćoravi) Mujo*, *govoriti u vjetar (ututanj)*. Ta se pojava može protumačiti ili hotimičnim izborom riječi suprotna značenja, suprotnih krajnosti (bog – vrag), ili time što u podlozi leži usporedba različitog porijekla (Tošo – Englez), ili time što pojam, makar izrečen različitim riječima, opet znači isto (nova vrata su šarena, a s vremenom gube boju; Mujo – bio on malen, šepav ili ćorav – glavno da je različit od ostalih). Neke riječi izlaze iz upotrebe (npr. *tutanj*) pa nismo svjesni identičnosti određenih slika: buka od tutnja, tj. tutnjave, kao i od vjetra, zaglušuje riječi i one se izgovaraju uzalud, odatle – govoriti u vjetar i govoriti u tutanj. U ovom posljednjem primjeru, dakle, zamjenjive riječi samo prividno nemaju međusobne smislaone veze.

Katkad u frazeologizmu, istom po značenju i strukturi, nalazimo različite riječi istog značenja koje potječu iz različitih krajeva; neki od takvih frazeologizama ulaze u jednu ili drugu književnu normu, a drugi ostaju dijalektno ili lokalno obojeni. Na primjer: *dobiti košaru (korpu)*, *udariti glavom o zid (duvar)*, *otići na bubanj (doboš)*, *mačka u vreći (džaku)*, *praviti račun bez krčmarā (birtaša)*, *dobiti šipak (figu)*. Ima i takvih frazeologizama u kojima se upotrebljava dijalektna riječ bez zamjene književnom riječju, na primjer *imati putra na glavi* (ne »maslaca« ili »masla«), *mali od foguna* (ne »od peći« ili »od ložišta«), *imati dunsta* (ne »pare« i sl.). Naravno da je njihova upotreba u književnom jeziku stilistički označena i ograničena.

Rjeđe se događa da zamjena nije pojedinačna, tj. vezana za jednu određenu riječ, nego da frazeologizam mijenja strukturu, iako mu značenje ostaje isto. Na primjer: *imati zub na koga* i *imati koga na zubu*, *obećavati zlatna brda* i *obećavati brda i doline*, *okretati se prema vjetru* i *okretati se kako vjetar puše*. Kadšto su promjene u sastavu veće, a i slika koja čini osnovu frazeologizma nije sasvim ista, pa je teško i utvrditi da li je posrijedi jedan ili dva frazeologizma, npr. frazeologizmi *udariti na sva zvona* i *objesiti na veliko zvono* imaju u središtu riječ *zvono*, značenje im je isto ('razglasiti'), ali se ostalo u priličnoj mjeri razlikuje.

Posebno treba promatrati zamjene druge vrste.

Jedne od njih možemo nazvati gramatičkima; do njih dolazi onda kad u frazeologizmu treba upotrijebiti drugu riječ zbog promjene gramatičkog, a ne leksičkog značenja. Takve su alternacije glagola nesvršenog i svršenog vida: *primati (primiti) k srcu, dovoditi (dovesti) u zabunu, ne ostajati (ne ostati) dužan, uzimati (uzeti) za gotov groš, dirati (dirnuti) u srce, vješati (objesiti) na veliko zvono* itd. U tu grupu idu i promjene gramatičkih oblika – deklinacija, konjugacija i dr., npr.: *branio se (braniti ću se itd.) rukama i nogama, časna riječ – (dajem) časnu riječ, ženska glava – (vjeruj) ženskoj glavi, zdrav (zdrava) kao riba, moja (njegova itd.) desna ruka* itd.

Druge su zamjene u kojima po dva frazeologizma tvore dva aspekta iste slike, najčešće s gledišta subjekta i objekta radnje, npr.: *dati košaru i dobiti (primiti) košaru, baciti na cestu i naći se (biti) na cesti, ostaviti na cjedilu i ostati na cjedilu, dati po njušci i dobiti po njušci, dati (prodati) rog za svijeću i uzeti (kupiti) rog za svijeću, dotjerati do prosjačkog štapa i pasti na prosjački štap.*

Treće su zamjene pomoću riječi suprotna značenja koje dovode do stvaranja parova frazeologizama-antonima, npr.: *u dobar čas – u zao čas, kratkog vijeka – dugog vijeka, ploviti sa strujom – ploviti protiv struje, ići uz dlaku – ići niz dlaku (komu), roditi se pod sretnom zvijezdom – roditi se pod nesretnom zvijezdom, upisati u zlatnu knjigu – upisati u crnu knjigu, gledati kroz crne naočari – gledati kroz ružičaste naočari, uprtiti bijedu na vrat – skinuti bijedu s vrata.* Razumije se samo po sebi da takve parove ne tvore svi frazeologizmi za koje bi se, prema njihovom sastavu, to moglo pretpostaviti, npr. *desna ruka* ('pomoćnik') nema frazeološkog antonima »lijeva ruka« kao što ga ima u nefrazeološkom značenju; ne govori se »na sporu ruku« (prema *na brzu ruku*) niti »mek orah« (prema *tvrd orah*).

Sve zamjene o kojima smo govorili imaju obično strogo određene granice. Tako frazeologizam *zapapriti čorbu* ('otežati stvar, napraviti komplikacije') može imati s istim značenjem i oblik *osoliti čorbu* i *zapržiti čorbu*, ali ni jedan od tih glagola ne može formirati nov frazeologizam istog značenja uz drugu imenicu-objekt toga semantičkog kruga (npr. »osoliti juhu«, »zapapriti varivo«, »zapržiti umak« i sl.). Takvi su skupovi mogući na razini slobodnih veza bez prenesenog, frazeološkog značenja. I frazeologizam *zapapriti (osoliti, zapržiti) čorbu* može biti slobodna veza sa širokim mogućnostima zamjene dijelova kad zadržava svoje prvotno, nepreneseno značenje, jednako zbroju značenja pojedinih dijelova. Tek kad dobije preneseno značenje, ta slobodna veza postaje frazeologizam.

Takvo frazeologiziranje slobodnih veza stjecanjem prenesenog značenja dosta je često u jeziku. Tako u slobodnoj vezi, bez prenesenog značenja, možemo reći: *Ona mete dvorište pred kućom, Ona čisti stepenište pred svojim sta-*

nom, Ona mete pred svojom kućom itd. Ali čim se pojavi preneseno značenje 'baviti se svojim poslovima, biti kritičan prema sebi', pojavljuje se i frazeologizam određene strukture *mesti pred svojom kućom*. – Zanimljivo je da u tom frazeologizmu sve riječi osim zamjenice *svoj* mogu imati po jednu, najviše dvije zamjene: glagol *mesti* može biti zamijenjen glagolom *čistiti* (ali ne *prati*, *brisati* i sl.), prijedlog *pred* (+ instrumental) može biti zamijenjen prijedlogom *ispred* (+ genitiv), a imenica *kuća* može biti zamijenjena imenicama *prag* ili *vrata* (ali ne *dvorište*, *soba* itd.). Dakle, taj frazeologizam ima ovakvu strukturu, elastičnu u svojoj zatvorenosti:

mesti čistiti	pred ispred	svoj	kuća prag vrata
------------------	----------------	------	-----------------------

Navodimo još nekoliko skupova koji uz pravo značenje predstavljaju slobodnu vezu, a uz preneseno značenje frazeologizam: *donijeti na tanjuru*, *uzeti u svoje ruke*, *imati debelu kožu*, *biti na konju*, *trpati sve u isti koš*, *svrbe me dlanovi*, *siječe granu na kojoj sjedi*, *mačka (mačak) u vreći*, *između dvije vatre*.

I ovi frazeologizmi, kao i oni koji ne mogu biti slobodne veze, pokazuju iste značajke o kojima smo prije govorili i koje sada rezimiramo: 1) značenje cjelinske koje nije jednako zbroju značenja pojedinih dijelova, 2) uglavnom stabilan red riječi i 3) čvrsta struktura u kojoj su leksičke zamjene veoma ograničene, a gramatičke ne unose semantičkih promjena.

NAGLASAK NA PROKLITICI

Zvonimir Junković

1. Jezične pojave obično dijelimo na pravilne i nepravilne. Pravilnima smatramo one koje se mogu predvidjeti, pa prema tome lakše prepoznati ili naučiti. Nepravilne su neočekivane, iznimne, te nam pri prepoznavanju ili učenju zadaju više teškoća.

U skladu s tom podjelom, podatke o danom jeziku crpemo iz dvaju osnovnih priručnika: rječnika i gramatike. Prvi je popis iznimaka, onog što se ne može pogoditi na temelju već poznatog, a druga je skup pravila, onog što se predviđa i izvodi iz prvobitnih podataka. Priručnici se uzajamno uvjetuju i nadopunjuju. Svako se gramatičko pravilo potkrepljuje potvrđama koje su sadržane u rječniku. U tom smislu, iznimka potvrđuje pravilo.